

УДК 141.5(477)«18/19»

О. Ю. Поцюрко
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології
Львівського державного університету внутрішніх справ

КОНЦЕПТ НАЦІЇ ТА ЇЇ ОЗНАК У ТВОРЧОСТІ М. ДРАГОМАНОВА

У другій половині XIX ст. чимала кількість українських мислителів почала захоплюватись ліберальними поглядами, що панували в Європі й містили ідеї соціалізму та демократично-народницької ідеології.

Українські ліберали проголошували ідеї пріоритетності політичних і громадських прав особи перед державою й нацією, приватну власність як основу господарювання, конституціоналізм і правову державу, державну автономію України в межах Російської федерації, самоврядування як основу державного устрою та загальнолюдські цінності.

Одним із найвідоміших представників українського лібералізму вважають М. Драгоманова – історика, філософа, фольклориста, політичні погляди якого формувалися під впливом європейських ліберальних і соціалістичних ідей XIX ст., а також продовжувачем демократичних традицій Кирило-Мефодіївського товариства.

Предметом дослідження буде з'ясування процесу подальшого розвитку ідеї нації у творчості М. Драгоманова та її екстраполяція й актуальність сьогодні, коли знову й знову постають питання національної ідентичності.

Об'єктом дослідження є фундаментальна історико-аналітична спадщина М. Драгоманова та сучасні концептуальні підходи до проблеми автономії України в ключі націогенезу.

Наукова новизна теми визначається спробою відкрити новий інтерпретаційний простір у переосмисленні національно-культурних ідей М. Драгоманова, зважаючи на запити, що виникають у процесі становлення громадянського суспільства в Україні.

Аналіз останніх досліджень української наукової літератури свідчить про недостатнє вивчення проблема формування нації у творчості М. Драгоманова. Останнім часом вітчизняні вчені: Т. Андрусак [1], Б. Грінченко [2], В. Довгич [3], О. Кирієнко [9], Б. Кистяковський [7], А. Круглашов [8], М. Молчанов [11], Г. Полетаєв [9] – приділили чималу увагу окремим аспектам дослідження питання формування нації у творчості М. Драгоманова. Однак концептуальної праці, присвяченої цьому питанню, ми не знаходимо.

До розгляду проблеми формування нації М. Драгоманов звертався в серії своїх праць: «Діалоги про українську національну справу», «Пропащий час. Українці під Московським царством (1654–1876)», «Передне слово до Громади 1878р.», «Что такое украинфильство», «Чудацькі думки про українську національну справу», «Листи на Наддніпрянську на Україну».

Власне поняття «нація» М. Драгоманов виводить із латинського «natio» – порода, народ [4, с. 467]. Націю мислитель уявляє як особливу духовну єдність, якій природно бути об'єднаною. «Коли який народ був поділений між кількома державами і це перешкоджало частинам цього народу жити вільно, то люди в тих частинах змагались до того, що поєднатись у одну державу». Прикладом такого змагання М. Драгоманов називає італійський народ [4, с. 466]. Підтримуючи позицію мислителя, дослідник А. Круглашов наголошує: «Для правильного розвитку народів – їм треба мати державницьку незалежність» [8].

Нація не завжди має ототожнюватися з державою, М. Драгоманов виділяє й бездержавні нації: «національність сама по собі – одно, державна єднота національності – друге». Він наводить приклад Швейцарії, де уживаються різні нації без гноблення [4, с. 467]. На думку мислителя, надмірний централізм породжує національний автономізм, зерна якого зародились із культурного універсалізму [4, с. 504].

Називаючи людство сукупністю націй, він стверджує: «Розмовляючи про людей наших і чужих, ми зовсім не при-

стаємо до тих, хто б думав сіяти яку-небудь незгоду між людьми, неоднакової породи. Ми говоримо погано про ляхів, москалів, жидів, німців, не як про людей перш усього не нашої породи, а як про людей, котрі або шкодять нашому мужицтву або не дбають про нього. То люди панського, попівського роду, чиновники, купці» [4, с. 552].

Найповніше проблема нації, як підкреслює дослідник творчості М. Драгоманова Г. Полетаєв, була висвітлена вченим у працях «Листи на Наддніпрянську Україну» та «Чудацькі думки про українську національну справу», опублікованих у «Народі» як дві серії статей. У цих творах автором було здійснено аналіз культурного розвитку так званих «недержавних націй» у Європі й найповніше розкрито драгоманівське розуміння «українського питання». Критично розглянувши процес розвитку української нації, М. Драгоманов стверджував, що нація та національність мають величезну соціальну й культурно-політичну вартість для людини. Вартість нації, на його думку, полягає не в національних святинях («народних святощах»), а в тому, що вона є певною формою солідарності між людьми. Цю солідарність, що створюється нацією, учений цінував тому, що вона є «ґрунтом і засобом для здійснення вищих соціальних і політичних ідеалів європейської цивілізації» [7, с. 132–150].

М. Драгоманов відмічав певне відставання в політичному житті Росії з Україною, власне, він говорив, що «в XIX ст. у нас проходили європейські процеси XVII–XVIII ст. і наш ідеал схилився до монархізму, який не передбачав національну свідомість, національне виокремлення. А тому ідеї національного автономізму українців прийшли не в українській одежі, не на українській мові, а разом з європейськими ідеями лібералізму і демократизму. Через те, що європейство потрапляло до нас через столиці Москву і Петербург воно приходило російською мовою» [2, с. 162].

Національна свідомість, ключова категорія нації, формується й насамперед залежить від науки та письменства, а тому вчений наполягав на крайній необхідності їх розвитку. Він уважав, що «за п'ять-десять років українське письменство змогло б пробитись за кордон і підняло б національну свідомість в широкій українській громаді» [4, с. 546]. Але цей розвиток не передбачає виключної гри лише на українському етнографічному почутті, він також передбачає наслідування загальноєвропейських ідей і досвіду. Без європейських ідей український етнографічний патріотизм не може набути ваги справді корисного напрямку для нашого народу [2, с. 162].

Досліджуючи погляди М. Драгоманова, О. Кирієнко наполягає на тому, що мислитель обстоював самобутність і автономію української нації. Безпосередньо про становище українства М. Драгоманов казав, що українську національність не потрібно відроджувати, бо вона й не вмирала, а існувала завжди і продовжує існувати й нині, хоча в Росії вона існує у вигляді так званого «простонароддя», розвиток української нації пригальмував, але не зупинився. Гальмування відбувається через відділення простого народу від свого мозкового центру, немає взаємозв'язків і взаємовпливів між вищими та нижчими верствами населення («ендосмос» і «ексосмос» – авт. М. Драгоманов) [4, с. 477]. Причиною такого розриву український учений вважає заборону українського друку, а відтак найпершим завданням для української нації, на його думку, є скасування царської цензури [4, с. 544].

Також у ключі проблеми царської цензури чималу увагу мислитель приділяє питанню мовної відмінності українців. Учений зазначає, що в Російській імперії тільки з 1863 р. «уряд вороже кинувся на всяку українську тенденцію»

[4, с. 538]. І тому «причини того стану, в якому перебувала українська мова, потрібно відшукувати в іманентних особливостях українського руху, а не кричати, що «зажерта Москва вигнала нашу мову з урядів, гімназій, університетів і т. і. закладів, в котрих народної української мови ніколи й не було або котрих і самих не було на Україні за часів автономії» [4, с. 538]. М. Драгоманов визнає, що заборона української літератури 1863 і 1876 рр. була варварством, проте й визнає, що така політика імперського центру є загальноєвропейською практикою. «Похвалити за те Росію, звісно, не можна, але й ганьбити її більше, ніж Францію, теж нема рації» [4, с. 539]. Виходячи з реалії ХХ і ХХІ ст., така позиція М. Драгоманова стосовно мовного питання нам видається м'якою й надто толерантною.

Український учений уважав, що мова повинна перебувати в постійному розвитку й не ставати нав'язливою формою фіксації для людей. Важливість мови, на його думку, не може доходити до того, щоб освічена людина дивилась на неї як на святість, вищу від людини. «Мова – все-таки слуга людини, а не пан. Мова мусить рости і переминятися відповідно зросту людини, громади. Людина вільна вчити й чужі мови. В таких громадах, як наша, де людність розкололась на класи-національності, через що спиняється природний обмін культурний між класами, збільшується погорда вищих класів до нижчих і вменшується пошана до себе в нижчих класах, – це справа делікатна. Тільки ж в усіх разі не можна големи фразами проти чужих мов та за нашу «милу, красну мову» помогти лихові, впевнити практичний народ у тому, що мова його справді святощ. Тому, тут нема іншого способу, – уважає вчений, – як стати на практичний же ґрунт, а не на релігійний, тобто піднімати вагу нашої мови працею над літературою, котра б була корисна народові й замінила б йому в більшій часті пригод життя мови чужі» [4, с. 554–555]. Сучасні політичні дискусії щодо мовного питання засвідчують актуальність поглядів М. Драгоманова на мовну проблему в Україні.

Українську мову М. Драгоманов уважає найголовнішою ознакою національності українців, такою, що збереглась самотійною та відносно чистою. «Українська мова має неодмінно піти в середню і вищу школи – це буде перший крок, далі – зріст української літератури, земська автономія давали б можливість розширяти вживання української мови до обов'язковості. Чим скоріше і наполегливіше займатись цією справою, тим швидше досягнеться українська вільність і автономія» [4, с. 553].

Щодо наступних національних ознак, то Михайло Петрович зазначає, що «коли на них впливають історія і географія, то в них є багато перемінного, стільки ж доброго, скільки і хибного» [4, с. 555]. М. Драгоманов відмовляється від абсолютизації національних святощів, оскільки будь-яка з них має обмежений характер. «Звичаї теж можна сприймати за національну ознаку, але не абсолютну. Адже серед звичаїв треба зробити вибір: одні плекати, а інші змінити» [4, с. 558].

У поняття нації, як стверджує О. Кириєнко, М. Драгоманов укладає сукупність ознак індивідумів, котрі населяють певну вітчизну. Національність як сукупність ознак, властивих певній кількості індивідумів, є неодмінна умова їх асоціації між собою, зруйнувати цю умову – значить розбити союз на атоми, на окремі елементи, проте які все одно будуть носіями певних ознак. До головних ознак нації, як уже зазначалося вище, М. Драгоманов зараховує мову й говорить, що остаточно наука ще не виокремила всіх ознак. До другорядних ознак, а саме, на думку М. Драгоманова, тих, що радше відчуються, аніж піддаються осмисленню, він зараховує національні схильності, уміння, звички тощо [4, с. 448]. Найкращою умовою розвитку національно-людських рис учений уважав «вільний національний розвиток при вільному спілкуванні між націями» [4, с. 467].

Поряд із мовою як головною ознакою нації, як наголошує О. Куриленко, мислитель звертає увагу на конфесійну ситуацію в українських землях. «Обертаючись спеціально до нас, – указує український мислитель, – русинів-україн-

ців, трудно навіть сказати, яка, власне, віра в нас може вважатись за фактично національну? Коли взяти пам'ятники «народної мудрості» – легенди, пісні, прислів'я українські – та по них характеризувати народну релігію, то побачимо, що в ній над ґрунтом натуралістично-політеїстичним лежить найбільше кора релігії маніхейсько-богумільської, як і в болгар, сербів і великорусів, так що коли б треба було застосувати, до якої з історичних релігій наш народ, то я б його застосував скорше всього до богомільства, і наперед хвалюсь, що одолію кожного свого противника в науковим спорі про цю справу. А тим часом одні з наших народовців вважають за нашу народну віру православ'є, другі – унію, треті – навіть римський католицизм. До того ж серед нашого простого народу є свідомі протестанти, а переважна частина інтелігенції є філософи в релігії, навіть більша частина тих, хто лицемірствує перед якою-небудь церквою» [4, с. 553]. Тому вчений закликає українство не вдаватись до «націоналізації» якоїсь з українських церков.

Релігію як національну ознаку український мислитель узагалі виключає, мотивуючи це тим, що «релігія – це продукт культурно-історичного процесу інтернаціонального характеру, до того ж сам народ може відвідувати храми різних конфесій чи навіть сповідувати різні віри» [4, с. 556]. Він виступає проти фетишизації якихось окремих святощів, як приклад мислитель наводить фетишизацію кириличної азбуки, культ національної мови протиставляється іншим мовам тощо. М. Драгоманов каже, що такі справи, навики, шкодять національному будівництву, вони сіють розбрат, підрубують корінь національної свідомості.

Поряд із церковним обрядом, як зазначає М. Драгоманов, «наші національники поклоняються як національній святощі також і юліанському календарю. Ми вже згадували, що навіть професор університету д. Сумцов, слідом за попом-народовцем Качалою, посвятив цілу статтю в «К[іевской] старине» справі календаря, щоб доказати, що заходи переіменити той календар на григоріанський є замах на нашу національність. Ми говорили, що д. Сумцов не звернув уваги на те, що григоріанський календар колись також боялись протестанти, а надто німецькі, і що однак ж потім, коли вони прийняли той календар, то ніякого поримлення їх не вишло» [4, с. 553].

У справі календаря, як і обряду, нема різниці між нашими націоналістами українофільськими й «москвофільськими».

Серед інших святощів, важливих для збереження національного духу, значну роль відіграє вшанування національного костюму. «У нас вибрано за демонстративно-національний костюм не історичний, не магнацький, а етнографічний, мужицький (хоч я читав в народовських органах похвали руському боярському костюму д. Федоровича і цікавий був би знати, де він узав для нього взірці?). Безспірно, в нашому народному костюмі є чимало і естетичного, і гігієнічного. Але щоб він увесь був, напр., гігієнічний, а надто на всі сезони, того ніяк сказати не можна. Наші дами, одягаючись в національний костюм, доповняють його деякими грішними видумками західноєвропейськими, і, конечно, їх за те похвалять найзавзятіший націоналіст, котрому йде о здоров'я тих дам. Та й нам, хворим городянам, мужчинам, національний костюм, зоставляючи горло голим, виносний тільки, коли ми його прикріємо європейським пальто, та ще й пов'язкою круг шії» [4, с. 552].

Наприкінці своєї праці «Чудацькі думи про українську національну справу» Михайло Петрович підсумовує власні міркування про націю й національну справу: «Немає і не може бути постійних національних ознак, стоячих без переміни національних духів, нема між людьми вічних політично-адміністративних порядків, не може й бути національних святощів. Вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачати напрямок руху світового, його міру, закон і послужитись тим рухом. ... Коли ж ми станемо при думці, що головне діло – поступ людини й громади, поступ політичний, соціальний і культурний, а національність є тільки ґрунт, форма та спосіб, тоді ми певні, що послужимо доброту й просвіті нашого народу, а в купі з ним й його

національності: охорони і зростові того, що в ній є доброго» [4, с. 558].

Отже, Михайло Драгоманов намагався всебічно розглянути проблему визначення та ознак нації, національного руху, український аспект цієї проблеми, виокремити суперечності й хиби українського національного будівництва, сформулювати власне бачення шляху розвитку української національності.

Українці зі своєю національно-культурною самоідентифікацією, як уважав М. Драгоманов, відіграють значну роль у загальнолюдській історії. А їх тривалий пошук і віднайдіння державності, на думку вченого, як і для кожного народу, дали суттєві переваги, головна з яких – можливість самостійно вирішувати власні проблеми, по-новому підійти до національної свідомості, сповна відчувати відповідальність за долю власного народу зараз і тут.

Література

1. Андрусак Т.Г. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини) / Т.Г. Андрусак. – Львів : Світ, 1998. – 189 с.
2. Грінченко Б. Діалоги про українську національну справу / Б. Грінченко, М. Драгоманов, А. Жуковский ; НАН України, Інститут української археографії. – К., 1994. – 286 с.
3. Довгич В.А. Українська ідея в політичній теорії М. Драгоманова : [навчальний посібник] / В.А. Довгич ; КДУ ім. Т. Шевченка. – К., 1991. – 155 с.
4. Драгоманов М.П. Вибране / М.П. Драгоманов. – К. : Либідь, 1991. – 688 с.
5. Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну / М.П. Драгоманов // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці / М.П. Драгоманов. – К., 1970. – Т. 1. – 1970.
6. Катренко А.М. Український національний рух XIX ст. (по сторінках праць М. Драгоманова): [навчальний посібник] / А.М. Катренко, Ю.В. Беззуб ; Київський військовий гуманітарний інститут, Київський університет ім. Т. Шевченка. – К., 1997. – 51 с.
7. Кистяковский Б.А. М.П. Драгоманов по его письмам / Б.А. Кистяковский // Русская мысль. – 1911. – № 9.
8. Круглашов А.М. Драма інтелектуала: політичні ідеї М. Драгоманова / А.М. Круглашов ; Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Прут, 2000. – 488 с.
9. Михайло Драгоманов у контексті європейського просвітницького руху : [навчально-методичний посібник] / колектив авторів під керівництвом проф. О.В. Потильчака. – К. : Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – 142 с.
10. М. Драгоманов і українське національне відродження : матеріали Української республіканської конференції молодих вчених, присвяченої 150-річчю з дня народження М.П. Драгоманова / КДУ ім. Т. Шевченка ; під ред. Р.Л. Іванової, Л.С. Дем'янівської. – К., 1991. – 124 с.
11. Молчанов М.О. Державницька думка М. Драгоманова / О.М. Молчанов ; Інститут державного управління і самоврядування при КМ України. – К., 1994. – 40 с.
12. Проблеми державності в творчості М. Драгоманова : [методичні матеріали для студентів] / А.М. Круглашов (укл.) ; Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 1996. – 21 с.
13. Сарбей В.Г. Соціалістичні ідеї у світогляді М.П. Драгоманова / В.Г. Сарбей, І.В. Захарова // Штрихи до наукового портрета М. Драгоманова : зб. наук. праць / АН України, Інститут літератури ім. Т. Шевченка ; відп. ред. Р.С. Міщук. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 63–74.
14. Скакун О.Ф. Конституціоналізм Михайла Драгоманова / О.Ф. Скакун // Штрихи до наукового портрета М. Драгоманова : зб. наук. праць / АН України, Інститут літератури ім. Т. Шевченка ; відп. ред. Р.С. Міщук. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 100–117.
15. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст. Програмові і довідкові матеріали / упор. В.Ф. Шевченко та ін. – К. : Консалтинг, Фенікс, 1993. – 336 с.
16. Федченко П.М. Михайло Драгоманов: життя і творчість / П.М. Федченко. – К. : Дніпро, 1991. – 362 с.

Анотація

Поцюрко О. Ю. Концепт нації та її ознак у творчості М. Драгоманова. – Стаття.

У статті розглядається проблема нації в поглядах М. Драгоманова. Націю мислитель уявляв собі як певну духовну єдність, природним станом якої є об'єднання. Коли якийсь народ був поділений між кількома державами, то це перешкоджало частинам цього народу жити вільно. Розрізняючи націю та державу як окремі об'єднання, учений доводить, що надмірний централізм породжує національний автономізм. Обґрунтовується позиція М. Драгоманова стосовно того, що нація та національність мають величезну соціальну й культурно-політичну вартість для людини. Ключовою категорією, що визначає націю, є національна свідомість, котра формується та залежить від науки й мови. Кризь призму XX ст. критично проаналізовано розуміння М. Драгомановим значення національних ознак (мови, релігії, календаря, одягу) для формування нації. Доведено, що головною метою свого життя М. Драгоманов уважав залучення української інтелігенції до справи визволення народних мас.

Ключові слова: нація, мова, автономність, Михайло Драгоманов.

Аннотація

Поцюрко О. Ю. Концепт нации и ее признаков в творчестве М. Драгоманова. – Статья.

В статье рассматривается проблема нации во взглядах М. Драгоманова. Нацию мыслитель представлял себе как некое духовное единство, естественным состоянием которого является объединение. Когда какой-то народ был разделен между несколькими государствами, то это препятствовало частям данного народа жить свободно. Различая нацию и государство как отдельные объединения, ученый доказывает, что чрезмерный централизм порождает национальный автономизм. Обосновывается позиция М. Драгоманова по поводу того, что нация и национальность имеют огромную социальную и культурно-политическую стоимость для человека. Ключевой категорией, определяющей нацию, является национальное сознание, которое формируется и зависит от науки и языка. Сквозь призму XX в. критически проанализировано понимание М. Драгомановым значения национальных признаков (языка, религии, календаря, одежды) для формирования нации. Доказано, что главной целью своей жизни М. Драгоманов считал привлечение украинской интеллигенции к делу освобождения народных масс.

Ключевые слова: нация, язык, автономность, Михаил Драгоманов.

Summary

Potsyurko O. Yu. The concept of the nation and its features in the works Drahomanov. – Article.

The problem of the nation in the views M. Drahomanov. Nation thinker imagined as a kind of spiritual unity, which is the natural state of union. When some people were divided between several states it prevented parts of the nation to live freely. Distinguishing nation and state as separate association, the scientist argues that generates excessive centralism national autonomism. In the article the position Dragomanov as to the nation and nationality have tremendous social, cultural and political value to humans. The key categories for the nation is national consciousness, which is formed, and depend on science and language. Looking through the prism of the twentieth century critically analyzed Drahomanov understanding of the significance of national signs (language, religion, calendar, clothing) to form a nation. It is proved that the main purpose of his life Drahomanov believed to attract ukrainian intellectuals to the cause of liberation of the masses.

Key words: nation, language, autonomy, Mikhail Drahomanov.